

УДК 355.457 (477)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Мішенюк Роман Миколайович

м.Хмельницький

У статті охарактеризовано педагогічні умови розвитку професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону як сукупності об'єктивних можливостей змісту, методів, форм, що допомагають вирішити необхідні педагогічні завдання. Основними з яких слід назвати проектування процесу професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ; вибір відповідних методів навчання; удосконалення базових комунікативних елементів професійної компетентності.

Ключові слова: професійна компетентність, педагогічні умови, офіцери управління, методи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу» визначено, що на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних

прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Основними функціями Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення є охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму та ін.

Аналіз організаційно-правових засад формування та функціонування ДПСУ засвідчує, що служба в підрозділах охорони державного кордону має велику соціальну та державну значущість та регламентується низкою законодавчих актів. На офіцерів-прикордонників покладена велика відповідальність за виконання законів, наказів, інструкцій. Окрім того, на них покладається висока соціальна, моральна відповідальність за власні дії та вчинки. Офіцер повинен мати високий рівень професійної компетентності, яка інтегрує професійні теоретичні знання, практичні уміння, нави-

чки, професійно-особистісні цінності та якості, забезпечує кваліфіковану управлінську діяльність і свідомий вибір моделей поведінки в різних умовах оперативно-службової діяльності. З огляду на це важливим завданням системи фахової підготовки та системи підвищення кваліфікації у Державній прикордонній службі є розвиток професійної компетентності фахівців через визначення відповідних педагогічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Дослідники на сьогодні одностайні щодо важливості та доцільності створення відповідних умов для розвитку професійної компетентності. А.Деркач та В.Зазикін зовнішніми умовами появи у професійному розвитку називають сприятливе й акмеологічно насичене професійне середовище, що спонукає людину до розкриття її справжніх професійних можливостей, а також наявність – подій, що можуть стати поштовхом до кульмінацій, «піком» у професійному розвитку [2, с.135].

Правда, учені пропонують розвивати професійну компетентність під час навчання у вищому військовому навчальному закладі декількома шляхами. Про це йдеться у працях А.Грушевої, О.Кіреєвої, А.Комарова, І.Голованової, О.Проходимової, О.Миропольської, О.Луцького та ін. Загалом дослідники вказують на важливе значення при формуванні та розвитку професійної компетентності таких аспектів, як особистісні якості фахівців, змістове наповнення навчального процесу, вибір відповідних методів та форм навчання.

У контексті нашого дослідження важливою є думка таких вчених, як А.Бараніков, Н.Бібік, С.Мокеєва, І.Сергєєв, О.Пометун, Ю.Татур, С.Трубачова, щодо вимог компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Дослідники вважають, що для забезпечення поступовості реалізації компетентнісного підходу в змісті освіти важливо на рівні формування змісту враховувати класифікаційні вимоги до фахівця, зосереджувати увагу на пріоритетних компетентностях, які потрібно формувати, а далі визначати набір системних характеристик змісту освіти для навчальної та методичної літератури та ін.» [4, с. 54]. Загалом дослідники підкреслюють, що впровадження компетентнісного підходу передбачає насамперед чітке визначення цілей професійно-особистісної освіти через виявлення окремих компетентностей, які також є цілями розвитку особистості, а потім на цій основі визначення змісту навчальної діяльності.

Метою статті є розгляд педагогічних умов розвитку професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону в процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення напрацювань вчених щодо вимог компетентнісного підходу дозволило з'ясувати, що для побудови професійної підготовки офіцерів на засадах компетентнісного підходу, як свідчить аналіз, слід визначити складові професійної компетентності, які з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ необхідно сформулювати в процесі професійної підготовки. На практиці для уявлення про результати освіти використовують поняття моделі. Модель допомагає отримати додаткову інформацію про об'єкт вивчення, пояснити його чи передбачити перебіг тих чи інших педагогічних процесів, тобто всебічно розглянути ту чи іншу педагогічну систему, оптимізувати управління всіма процесами.

Модель фахівця охоплює велику кількість факторів та містить набір вимог, що обумовлені державним стандартом. Компетентнісні моделі магістрів управління повинні

описувати набір знань та умінь, якими повинен володіти фахівець, сукупність видів діяльності, для виконання яких він має бути підготовлений, а також ступінь підготовленості до вирішення комплексу узагальнених завдань стосовно широкого спектра об'єктів професійної діяльності. Це насамперед описи оперативно-службових функцій, завдань діяльності та уміння, якими повинен володіти фахівець.

Можливість побудови моделі обумовлена тим, що у кожній професії можна виокремити відносно стійкі комбінації професійних характеристик, багат з яких входять до переліку ключових компетенцій: абстрактне теоретичне мислення, здатність до планування необхідних процесів, прогностичні здатності, здатність до прийняття самостійних рішень; комунікативні здатності, здатність до співробітництва, працездатність та ін.

Дослідниця Л. Парашенко щодо цього зазначає, що управлінець, у нашому розумінні, – це той, хто організовує себе й інших людей (використовуючи відповідні техніки самоорганізації) на виконання певної діяльності, рефлексуючи відповідність ситуації цілям. Для того щоб організувати виконання будь-яких робіт, їх потрібно спочатку спроектувати, перевірити (проаналізувати), наскільки спроектоване відповідає ситуації та наявним ресурсам. Водночас майбутній управлінець повинен бути загалом функціонально грамотним: уміти читати, обробляти інформацію та ін. Отже, проектування, аналітику, техніки самоорганізації, рефлексію, комунікацію та функціональну грамотність можна вважати результатом навчання й основними завданнями управлінської підготовки [4, с.76].

Теоретичною основою для виділення саме таких груп компетентностей є положення психології та педагогіки про те, що людина є суб'єктом спілкування, пізнання, праці (Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський та ін.), вона проявляється в системі ставлень до суспільства, до інших людей, до себе, до праці (В.М'ясищев). Саме тому зазначений перелік ми використали при визначенні моделі фахівця управління органами охорони державного кордону з урахуванням вимог його професійної діяльності. У цьому випадку першою педагогічною умовою розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників було визначено *проектування процесу професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ*. Визначення мети та необхідного результату навчання, відповідно до компетентнісного підходу, обумовлює і відповідний відбір його змісту. Йдеться про визначення головних напрямів роботи, основних положень, базових компонентів навчальної інформації (дидактичні одиниці), які важливо відобразити в темах навчальних занять, в системі навчальних завдань та завдань для самостійної роботи.

При визначенні другої педагогічної умови розвитку професійної компетентності ми враховували думку Е.Зєєра щодо організації особистісно орієнтованої професійної освіти. Як зазначає дослідник, головною метою професійної освіти є особистісний і професійний розвиток суб'єктів навчання. Це положення передбачає високу активність суб'єктів навчання, бо вони самі творять навчання й самих себе. На важливість розвитку активності суб'єктів навчання при використанні компетентнісного підходу вказують також О.Овчаренко, О.Пометун, Л.Парашенко та ін. Зокрема Л.Парашенко зазначає, що компетентнісний підхід полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної

діяльності [4, с.71-72].

У цьому контексті для забезпечення активності суб'єктів навчання вчені пропонують використовувати активні методи. Активними методами С.Смирнов вважає такі, «які реалізують установку на більшу активність суб'єкта в навчальному процесі, на протизагагу так званим традиційним підходам, де суб'єкт навчання відіграє більш пасивну роль» [10, с.169]. На думку вчених А.Вербицького, А.Матюшкіна, М.Скаткіна, З.Слепканя, саме проблемні методи дозволяють розвивати у суб'єктів навчання систему способів розумової та практичної діяльності, самостійність у пізнавальній діяльності. С.Смирнов підкреслює, що проблемне навчання дозволяє йти не від знання до проблеми, а від проблеми до знання [10, с.175], чим забезпечується те, що знання суб'єкти навчання отримують не у готовому вигляді, а через самостійне осягнення істини. Йдеться про те, що активізувати навчально-пізнавальну діяльність суб'єктів навчання слід через відповідний підбір матеріалу, складання завдань, конструювання освітніх і педагогічних завдань на основі проблемного навчання з урахуванням індивідуальних особливостей кожного суб'єкта навчання.

Щодо цього слід також зазначити, що дослідники В.Болотов і В.Серіков основою формування професійної компетентності називають діяльність. Учені звертають увагу на значення за компетентнісного підходу саме досвіду виконання діяльності в проблемних умовах – при неповноті умов завдання, дефіциті інформації, нечіткості причинно-наслідкових зв'язків, неприйнятності відомих варіантів рішень та ін. [1, с.8]. На думку В.Болотова і В.Серікова, за орієнтації на компетентність важливе значення мають такі специфічні методи підготовки компетентного фахівця, як задачний підхід, імітаційно-моделюючий, проектний та контекстний способи навчання, інтеграція навчальної і дослідницької роботи [1, с.9].

Ми враховували, що з позицій компетентнісного підходу рівень професійної компетентності визначається насамперед здатністю вирішувати, проблеми різної складності. Відповідно до компетентнісного підходу, зміст освіти та організації освітнього процесу повинен передбачати розвиток в суб'єктів навчання здатності самостійно вирішувати проблеми професійного характеру. У цьому контексті діяльність офіцера управління органами охорони державного кордону слід розглядати як ланцюг вирішення низки завдань щодо організації боротьби з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції на державному кордоні України та ін.

Загалом з урахуванням положень діяльнісного та компетентнісного підходів (В.Болотов, Е.Зеєр, В.Серіков та ін.) щодо значення діяльності для формування особистості фахівця, важливості проблемних методів для активізації пізнавальної активності суб'єктів навчання (А.Вербицький, А.Матюшкін, М.Скаткін, С.Смирнов та ін.), а також того, що діяльність офіцера управління органами охорони державного кордону потребує насамперед від нього уміння ухвалювати найбільш доцільні управлінські рішення, другою педагогічною умовою розвитку в офіцерів професійної компетентності ми обрали *вибір відповідних методів навчання, що передбачають активність офіцерів при відпрацюванні навичок ухвалення управлінських рішень як важливої складової професійної компетентності*. Це насамперед метод аналізу конкретних ситуацій, вирішення професійних завдань, виконання індивідуальних навчальних та дослідницьких завдань, а також ділової гри.

При визначенні третьої педагогічної умови розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордо-

ну професійної компетентності ми враховували її структуру, зокрема базові комунікативні елементи, такі як уміння вести діалог та монолог. Окрім того, для нас велике значення мала позиція Л.Орбан-Лембрик щодо того, що спілкування є неодмінною складовою керівництва людьми. Дослідниця підкреслює, що «поза комунікацією, без співпраці й діалогу, взаємодії та взаємного сприйняття людей управлінська діяльність неможлива» [6, с.363]. Л.Орбан-Лембрик також зазначає, що «соціально-психологічна особливість управління полягає в тому, що поза спілкуванням з учасниками взаємодії неможливі розв'язання управлінських завдань, прийняття управлінських рішень. Діалогічні стосунки в цьому процесі є універсальною умовою ефективності правлінської діяльності, формою розкриття потенційних можливостей учасників управлінської взаємодії» [6, с.364].

У цьому контексті О.Сафін зазначає, що значення управлінського спілкування офіцера обумовлене тим, що «колективний характер ратної праці потребує узгодженої взаємодії військовослужбовців» [8, с.100]. Дослідник додає, що хоча службові відносини командира та підлеглого суворо регламентовані загальновійськовими статутами, але передбачені статутами взаємозв'язки військовослужбовців не завжди влаштовуються легко та просто, тому в процесі керівництва військовими колективами офіцер стикається з проблемами, котрі неможливо вирішити тільки адміністративно-вольовими методами. О.Сафін підсумовує, що «у першу чергу це пов'язано з тим, що будь-які, у тому числі й службові, людські відносини мають суб'єкт-суб'єктний характер і є результатом спілкування» [8, с.100].

Дослідниця С. Сисоева вважає, що для розвитку комунікативних здібностей дорослої людини слід використовувати андрагогічну модель інтерактивного навчання. Дослідниця зазначає, що учень-дорослий у силу об'єктивних факторів (сформованість особистості, соціальне становище, життєвий досвід та ін.) відіграє провідну роль в організації процесу навчання, визначаючи разом з викладачем всі навчальні параметри, зокрема цілі, зміст, форми, методи та засоби навчання [9, с.46]. Серед умов, які забезпечують ефективність використання андрагогічної моделі навчання, С. Сисоева називає високий рівень самосвідомості й відповідальності людини, наявність життєвого досвіду, сформованість практичних навичок та умінь, наявність попередньої підготовки, а також нетривалий термін навчання [9, с.47-49]. Дослідниця вважає, що інтерактивне навчання найбільшою мірою відповідає психологічним особливостям і педагогічним закономірностям навчання дорослої людини [9, с.34].

З огляду на це третьою педагогічною умовою розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордону професійної компетентності ми визначаємо *удосконалення базових комунікативних елементів професійної компетентності на основі андрагогічної моделі інтерактивного навчання*.

При визначенні наступної педагогічної умови розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордону професійної компетентності було взято до уваги позиції вчених щодо того, що процес формування професійної компетентності особистості триває протягом усього її життя та на кожному етапі збагачується новим змістом, новими організаційно-педагогічними формами і методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних професійних, соціальних аспектів життєдіяльності. Зокрема для нас важливою є думка С. Максименка та Б. Олексієнка про те, що для більш якісного вирішення поставлених завдань кожному начальнику необхідно постійно

вдосконалювати методи керівництва морально-психологічним забезпеченням ввіреного йому управління та підрозділу. Керівнику постійно потрібно настійливо працювати над розвитком своїх організаторських здібностей, вдосконалювати методичні навички, вивчати і впроваджувати в практику все нове й передове, сприяти підвищенню ефективності морально-психологічного впливу на прикордонників [5, с.48].

Психолог А.Маклаков зазначає, що «удосконалення управлінських навичок офіцера не можливе без розвитку його особистості, без постійної роботи над собою, без прагнення досягти висот професійної майстерності. Це обумовлено тим, що оволодіти мистецтвом управління може лише той, хто володіє розвиненим мисленням, хто уміє тверезо оцінити досягнуте та грамотно спланувати перспективи» [7, с.160]. Дослідник робить висновок, що від розвиненості професійних умінь та навичок командира залежить успіх діяльності усього його підрозділу [7, с.160].

Слід також зазначити, що важливість самоосвіти обумовлена зростанням обсягу науково-технічної інформації, швидким старінням сучасних знань, великим значенням самостійної роботи відповідно до компетентнісного підходу в системі професійної підготовки фахівців. Щодо цього В.Іванов зазначає, що «знання, уміння та навички, отримані у навчальному закладі, швидко старіють. Щоб бути висококваліфікованим спеціалістом, компетентним командиром, недостатньо тільки володіти певною сумою знань, потрібно орієнтуватися у напрямках розвитку своєї справи. В процесі навчання не можливо дати курсанту запас знань на все його подальше життя. І цього й не потрібно. Головне полягає в тому, щоб привити йому прагнення до безперервної самоосвіти, до постійного пошуку інформації, виробити у нього уміння самостійно здобувати нові знання [3, с.13].

З урахуванням напрацювань А.Маклакова, С.Максименка, Н.Ничкало, Б.Олексієнка, Л.Паращенко та

ін. четвертою педагогічною умовою розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордону професійної компетентності ми визначасмо *організацію самоосвіти магістрантів з питань професійного самовдосконалення та професійної компетентності*. Йдеться про створення умов для орієнтування офіцерів на самопізнання своїх особистісних можливостей відповідно до вимог професії, зацікавленість у саморозвитку професійно необхідних якостей, прагнення до різнобічності розвитку з метою перспективної самореалізації в різних ситуаціях професійної діяльності, розвиток самостійності як складової уміння приймати виважені та необхідні управлінські рішення.

Висновки. Для розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордону професійної компетентності ми визначили відповідні педагогічні умови, тобто сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, форм, що допомагають вирішити необхідні педагогічні завдання. Основними педагогічними умовами розвитку в офіцерів управління органами охорони державного кордону професійної компетентності слід назвати проектування процесу професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ; вибір відповідних методів навчання, що передбачають активність офіцерів при відпрацюванні навичок ухвалення управлінських рішень як важливої складової професійної компетентності; удосконалення базових комунікативних елементів професійної компетентності на основі андрагогічної моделі інтерактивного навчання, а також організацію самоосвіти магістрантів з питань професійного самовдосконалення та професійної компетентності.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження методики розвитку професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону в процесі їх фахової підготовки.

Література та джерела

1. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А.Болотов, В.В.Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С.8-14
2. Деркач А.А. Акмеология: учеб. пос. / А.А.Деркач, В.Г.Зазыкин. – СПб.: ПИТЕР, 2003. – 256 с.
3. Иванов В.П. Формирование личности офицера / В.П.Иванов. – М.: Воениздат, 1986. – 160 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: колект. моногр.; під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С, 2004. – 112 с.
5. Максименко С.Д. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності прикордонних військ України: підручник / С.Д.Максименко, Б.М.Олексієнко. – Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2001. – 448 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: посібник / Л.Е.Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 567 с.
7. Психологія та педагогіка. Военная психология: учеб. для вузов / под ред. А. Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2005. – 464 с.
8. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира: навчальний посібник / О.Д.Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 149 с.
9. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. / С.О.Сисоєва. – К.: ЕКМО, 2011. – 320 с.
10. Смирнов С.Д. Педагогіка и психология высшего образования: от деятельности к личности / С.Д.Смирнов. – М.: Академия, 2003. – 302 с.

В статті охарактеризовані педагогічні умови розвитку професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державної межі як сукупності об'єктивних можливостей змісту, методів, форм, які допомагають вирішити необхідні педагогічні задачі. Основними умовами розвитку професійної компетентності є проектування процесу професійної підготовки на основі компетентнісного підходу до моделі сучасного офіцера ГПС України; вибір відповідних методів навчання; удосконалення базових комунікативних елементів професійної компетентності.

Ключові слова: професійна компетентність, педагогічні умови, офіцери управління, методи.

The article defines pedagogical conditions of professional competence development of border guard units' staff officers as a set of objective possibilities of content, methods and forms that assist educational problems solving. The basic conditions for professional competence development are the process design of the professional training on the ground of the competency-based approach in relation to the model of the modern officer of SBGS of Ukraine; selection of appropriate training methods; improvement of the basic communicative elements of professional competence.

Key words: professional competence, pedagogical conditions, staff officers, methods.